

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

TÜRK HALK EDEBİYATI

MEVLANA'NIN MESNEVİ'SİNDE YILAN VE EJDERHA MOTİFİ

Arş. Gör. Seda AKSÜT ÇOBANOĞLU¹

Mevlana, hayatı, şahsiyeti ve eserleri vasıtasıyla vermiş olduğu evrensel mesajlarıyla, yaşadığı XIII. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte gerek Anadolu topraklarında gerek dünyada son derece önemli bir konuma sahip olan bir mutasavvıftır. Altı ciltlik eseri olan *Mesnevî*'de düşüncelerini ve mesajlarını iletmek için hayvanlarla ilgili pek çok motife yer vermiştir. Bu hayvanlardan biri de yılanıdır. Ancak eserde “ejderha”yı da yılanın büyüğü anlamında kullandığı için bu çalışmada Mevlana'nın yılanla ilgili ifadelerinin analizine ejderha² da dâhil edilecektir. Öncelikle yılanın tarih boyunca nasıl bir yere ve anlama sahip olduğu birkaç medeniyetten örnekle kısaca açıklanacak, daha sonra *Mesnevî*'de yılanla ilgili dört müstakil hikâyeye ve diğer kullanımlardan örneklere kısaca yer verilerek yılan motifinin nasıl ele alındığı, yılanın özellikle İslam medeniyetindeki anlamı ve tarihsel arka planı da göz önüne alınarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Yılan, bir motif olarak ilkçağlardan itibaren pek çok medeniyetin sanat, bilim, edebiyat gibi çeşitli alanlarında sonsuzluk, ölümsüzlük, yeniden canlanma, korku gibi sembollerin karşılığı olarak yer almıştır. Yılanın sembolik anlamlarının çeşitliliği; kavisli hareketleri, deri değiştirmesi, tehlikeli dili, zehri, sesi gibi onun bazı temel özelliklerinden ileri gelir. Yılan, deri değiştirmesi ve dolayısıyla kendini sürekli olarak yenilemesi yönüyle ölümsüzlüğün ve yeniden hayat bulmanın sembolü olarak görülmüştür. Ayrıca bu özellikleriyle yılan büyüyen, solan, görüntüsünü yok eden ve yeniden doğan ay ile özdeşleştirilmiştir.³

1 Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, seda.aksut@istanbul.edu.tr.

2 Ejderha, Türklere çok eski çağlarda Çin'den gelen bir motiftir. “Bu yaratık için Türkçede kullanılan en eski sözcük “buke”dir ve büyük yılan anlamındadır. Roux, ejderhanın yılan ile akraba olduğunu ve “yılanların kralı olduğunu” belirtmiştir. [Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C. II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 566-567; Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011), s. 68.]

3 Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, 2. Bs., (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), s. 13.

Yılan, kimi medeniyetlerde olumlu bir çağrışıma sahipken kimilerinde de olumsuz ve kötücül bir mahiyet arz etmektedir. Söz gelimi Ortadoğu'nun en eski yazılı destanlardan olan Gılgamış Destanı'nda yılan "çekicilikten nasibini almamış" bir varlık olarak ifade edilmiş,⁴ insanlara rakip ve korku unsuru olan bir hayvan olarak düşünülmüştür.⁵ Belki de bu sebeple yılan veya ejderha öldürmek, Sümer mitolojisinde yaygın bir mit olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Diğer yandan Gılgamış'ın aradığı ölümsüzlük otunu yiyerek deri değiştirmesi⁷ yönüyle yenilenmeyi sembolize ettiği söylenebilir.

Mısır mitolojisinde yılan hem olumsuz hem de olumlu bir figürdür. Güneş tanrısı Re'nin mücadele ettiği düşmanı yılan Apophis, kaosun ve karanlığın simgesidir.⁸ Diğer yandan Re'nin yer altı seyahatlerinde ona eşlik eden yılan Mehen, onu koruyan güçlü bir yılanıdır. Ayrıca antik dönemde Mısır halkı Ureaus adlı yılanı saygı duymakta ve tapmaktaydı⁹ ki bu da yılanın Mısır medeniyetindeki olumlu yönünün göstergesi sayılabilir.

Antik İran'da da yılanla yüklenen anlam paradoksal bir nitelik taşımaktadır. Zehri ve öldürücü etkilerinden dolayı genel anlamda karanlık güçlerin, yeraltı dünyasının ve kötülüğün sembolü olarak görülmekle beraber, diğer yandan da dünyanın koruyucusu olan tanrı ile yeraltı sularının ve aynı zamanda dünyanın hâkimi olan tanrı, yılanla bağdaştırılmıştır.¹⁰

Antik Yunan'da da yılan hem olumlu hem de olumsuz yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Sağlıkla özdeşleştirilmiş bir hayvandır ve tıp ve sağlık tanrısı olan, hastalıkları iyileştiren Asklepios, asaya dolanmış yılanla tasvir edilmiştir. Ayrıca yılan, derisini değiştirip kendini yenilemesi yönüyle Yunan mitolojisinde "Caduces" adı verilen bir asaya sarılmış ikizler şeklinde ifade bulunmuştur.¹¹ Bunlar Yunan mitolojisinden yılanla ilgili olumlu örneklerdir ancak olumsuz örnekler de mevcuttur. Söz gelimi Typhon, yüz tane yılanbaşına sahip bir canavardır ve Zeus onunla mücadele eder.¹² Yine Medusa da yılanlardan oluşan saçlarıyla ve bakışıyla insanları taşa çeviren gözleriyle olumsuz bir figürdür.¹³

Uzak Doğu'da ise yılan diğer medeniyetlere nazaran daha ziyade olumlu bir figür olarak görülmektedir. Söz gelimi Çin'de yılan ve ejderha, Çin burçlar kuşağının beşinci hayvanıdır. Yılan beş zararlı yaratıktan biri olup kötü ve aldatıcı bir hayvan olarak kabul edilse de¹⁴ ejderha, iyi

4 Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001), s. 72.

5 Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, s. 11.

6 Sümerlerde ejderha öldürme mitiyle ilgili geniş bilgi için bk. Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, s. 143-153.

7 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I, Çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003), s. 99.

8 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I, s. 130.

9 E. A. W. Budge, *The Gods of Egyptians or Studies in Egyptian Mythology*, Vol. 1, (London: Methuen, 1904), p. 23.

10 Margaret Cool Root, "Animals in the Art of Ancient Iran", *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed. Billie Jean Collins, Vol. 64, (Leiden, Boston, Köln, Brill, 2002), p. 176.

11 Necati Sümer, "Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 43, Bahar 2016, s. 279.

12 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 6. Bs., (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), s. 289.

13 Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*, s. 26.

14 Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2000), s. 232.

huylu ve zararsız bir yaratık olup doğal eril gücün ve verimliliğin simgesidir.¹⁵ Hindistan'da “naga” diye anılan ve kendilerine tapılan yılan tanrılar mevcuttur.¹⁶ Nagalar, kesinlikle kötü değildir ve genellikle insanlar onlara kötülük yaptığında onlara zarar verirler.¹⁷

Türk kültüründe de yılan hem olumlu hem de olumsuz bir görünüme sahiptir. Türk kozmolojisinde gök kubbeyi bir çift gök ejderinin (evren) çevirdiği düşünülmekteydi.¹⁸ Şamanist Türk boylarında yılan, şamana yer altı ve gökyüzündeki seyahatlerinde yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından biridir.¹⁹ Altay yaratılış efsanelerinde yenilmesi yasaklanan meyveleri korumakla görevli iki hayvandan biridir.²⁰ Bu efsanede yılanın içine şeytan girmekte ve Tanrı, bu olaydan ötürü yılanın şeytanın kendisi olduğunu söylemektedir.²¹ Yeraltı tanrısı Eriik'in kılıcı, yılan olarak tasavvur edilmiştir ve yeraltı dünyasının sembollerinden biri de yılanıdır. Yine Orta Asya inanışında hayat ağacının altında bekçi olarak bir yılan bulunur ve ağacı beklerdi.²² Şamanların kostümlerinde ve aksesuarlarında da yılan motifi yer almıştır.²³ Dolayısıyla Şamanizm'de yılan hem olumlu hem de olumsuz bir figürdür.

Şamanizm'de yılan sağlıklı da bağlantılı olarak düşünölmüştür ve ilaç simgesidir.²⁴ Bu noktada, yılanın ilaç ve bir şifa kaynağı olmasıyla ilgili olarak “Şahmeran”ı da anmak gerekir. Baş insan, gövdesi yılan biçiminde²⁵ tasavvur edilen; efsanelere ve halk inançlarına konu olan şahmeranın insanoğlunun deva bulamadığı hastalıklara şifa olması, hekimlerin piri kabul edilen Lokman Hekim'in şahmeranın yardımıyla hekimlik bilgisine vakıf olması, sözünde durmayan insanoğluna karşı affedicci, sevecen ve iyiliksever olması²⁶ gibi yönleriyle şahmeranın olumlu bir imaja sahip olduğu söylenebilir.

15 Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, s. 104.

16 Donald A. Mackenzi, *Çin ve Japon Mitolojisi*, Çev. Koray Akten, (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), s. 67.

17 Qiguang Zhao, *A Study of Dragons, East and West*, (USA: Peter Lang Publishing, 1992), s. 32; Ahmet Emre Dağtaşoğlu, “Anadolu Türkülerinde Yılan Motifi ve Nefs”, *Yılan Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014), s. 136.

18 Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), s. 43.

19 Bilge Seyidoğlu, “Kültürel Bir Sembol: Yılan”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), s. 87.

20 Pervin Ergun, “Şaman / Kam ve Yılan”, *Yılan Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014), s. 56.

21 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C. I, 5. Bs., (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), s. 455.

22 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, s. 541.

23 Pervin Ergun, “Şaman / Kam ve Yılan”, s. 72.

24 Pervin Ergun, “Şaman / Kam ve Yılan”, s. 54.

25 “Şahmeran”, *TDK Güncel Sözlük*, http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a2fa58bc8e952.00952897, Erişim Tarihi: 12.12.2017.

26 Nilgün Çıblak, “Tarsus Kültürünün Tanıtımında Şahmeran Efsanelerinin Önemi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 192. Şahmeranla ilgili geniş bilgi için bk. Birsel Çağlar Abiha, *Anadolu Türk Kültür Geleneğinde Şahmeran*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kocaeli: K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014; Emine Çakır, *Hikâye-i Şahmeran Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: K.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011; Seveda Mant, *Halk Sanatında Şahmeran*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998; Hasan Özdemir, “Geleneksel Kültürümüzde Şahmeran”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri*, II. Cilt, (Ankara: KB Yayınları, 1997), ss. 221-229; Esmâ Şimsek, “Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti: Şahmeran”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, (Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1995), ss. 333-338; Neşe Yıldırım, “Yakın Doğu Sembolizminde Akrep, Yılan: Akrep-Adam ve Şahmeran”, *Folklor / Edebiyat*, C.VII, S.27, ss. 5-22; Refiye Okuşluk Şenesen, “Şahmeran, Lokman Hekim ve Adana Efsaneleri”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/makaleler/32.php>, Erişim Tarihi: 13.12.2017.

Türk düşüncesinde yılan, “ıye” olarak da kabul görmüştür. “Ev iyesi” olarak isimlendirilen bu hayvanların öldürülmesi iyi karşılanmamaktadır ve öldürülürse eşinin muhakkak intikam alacağı inancı vardır.²⁷ Ayrıca yılan Türklerde ongun hayvanlardan biridir.²⁸

Semavi dinlerle beraber yılanın olumsuz yönünün daha fazla öne çıktığı görülmektedir.²⁹ Yahudilikte, Tekvin’de anlatılan yasak meyveyi yemesi için yılanın Havva’yı kandırması meselesinde yılanın lanetlenen bir hayvan olduğu söylenebilir.³⁰ Hristiyanlıkta yılanın şeytanla özdeşleştirildiği, İncil’in bazı kısımlarından anlaşılmaktadır.³¹ İslam’da ise yılanı karşı doğrudan bir lanetleme söz konusu olmamakla beraber özellikle İslam tasavvufunda yılanın daha ziyade nefsin kötü yönlerini ifade ettiği görülmektedir.³²

Mesnevi’de “yılan” veya “ejderha” kelimesinin geçtiği ve tamamen bunlarla ilgili olan dört adet müstakil hikâye vardır. Bunlar dışında başka hikâyelerde de yılan ve ejderhadan bahsedilen kısımlar mevcuttur. Tüm bu bahislerde yılan ve ejderha genellikle olumsuz bir figürdür. *Mesnevi*’de yılan, kötü nefis, kötü insanlar ve kötü eylemlere dair anlatılarda, çeşitli kavramlara teşbih unsuru olarak, Hz. Musa’nın asasına bağlı mesajları iletmede ve bazı halk inançlarını aktarmada bir sembol olma fonksiyonlarıyla yer almıştır.

Yılanla ilgili dört müstakil hikâyeden üçü, kötümüş gibi görünen olayların hayırlı sonuçlar verebileceğine dairdir. Bunlardan birincisi olan bir yılanın başka bir yılanı yılan çaldığı hikâyede, yılanı çalınan yılanı, yılanını bulmak için dua eder. Çalınan yılan, kendisini çalan hırsız zehirler ve öldürür. Yılanı, ölü adamı görüp tanıyınca duasının kabul edilmeyişine şükreder. Bu kısa hikâyenin sonunu Mevlana şöyle getirir:

“Nice dualar vardır ki ziyanın, helâk olmanın ta kendisidir. Pak Allah, onları kereminden kabul etmez.”³³

Burada yılan, olumsuz bir figür olarak karşımıza çıkmakla beraber her şerde bir hayır olduğu, kabul olmayan duaların kimi zaman hayra vesile olduğu mesajını vermenin bir aracıdır.

İkinci hikâye şöyledir: Bir gün bir emir uyumakta olan birinin ağzına yılan kaçtığı görür. Elindeki topuzla ona vurmaya ve atıyla onu kovalamaya başlar. Adam, bir ağacın altına kaçır. Emir de adama, ağacın dibine dökülmüş çürük elmaları yemesini söyler. Ancak adam emire hareket etmeye başlar. Bu arada ağzından da kan gelmektedir. Bunun üzerine emir onu topuzuyla kovalamaya ve ona vurmaya devam eder. Dermanı kalmayan adam, sonunda kusmaya başlar ve yutmuş olduğu yılan dışarı çıkar. Adam, yılanı görünce emirin aslında kendisine iyilik yaptığını anlar ve ondan af diler.

27 Pervin Ergun, “Şaman / Kam ve Yılan”, s. 55.

28 Pervin Ergun, “Şaman / Kam ve Yılan”, s. 66.

29 Ahmet Emre Dağtaşoğlu, “Anadolu Türkülerinde Yılan Motifi ve Nefs”, s. 138.

30 *Kutsal Kitap – Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Tekvin, 3:14-15.

31 *Kutsal Kitap*, Vahiy, 12:9.

32 Ahmet Emre Dağtaşoğlu, “Anadolu Türkülerinde Yılan Motifi ve Nefs”, s. 142.

33 Mevlana Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi*, Çev. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren Abdülbaki Gölpınarlı, 2. Bs., (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 2. Defter, 140.

Burada dikkat çekici noktalardan biri, emirin adamın ağzına yılan kaçtığına ona söylememesi, eylemleriyle onu kusma noktasına getirerek kurtarmasıdır. Kendisi bunu “Eğer sen içindeki yılanı bilseydin ne elma yemeğe kuvvetin kalırdı, ne yol yürümeye, ne de kusmağa!”³⁴ diyerek ifade etmiştir. Mevlana ise emirin bu davranışını “İşte akıllıların düşmanlığı bu çeşittir. Onların zehirleri bile cana neşe verir. Ahmağın dostluğu ise eziyettir, sapıklıktır.”³⁵ şeklinde yorumlamıştır. Burada yılan motifinin kullanıldığı bir hikâye vasıtasıyla akıllığının faydası ve bilgisizliğin zararı ifade edilmiştir.

Ayrıca yılan burada “kapkara, çirkin ve heybetli yılan” olarak tasvir edilmiştir. Bu yılanın hikâyede nefsi sembolize ettiği söylenebilir. Ağzına yılan kaçan adamın uykuda olması, dünya hayatının da geçici bir uyku gibi olması ve insanın bu uyku hâlindeyken nefis yılanı tarafından zehirlenmesi şeklinde yorumlanabilir. Şu durumda hikâyedeki emiri de insanı, nefsinin zehrinden kurtarmaya çalışan bir mürşit olarak düşünebiliriz.

Yılanla ilgili olan üçüncü hikâye, bir yılandının donmuş bir ejderhayı ölü sanarak ipe bağlayıp Bağdat’a getirmesini konu almaktadır. Yılandı, efsunla yılan tutmak için dağlara gider. Dağda karların arasında soğuktan donmuş bir ejderha bulur. Ejderhayı halkı hayrete düşürmek ve para kazanmak için Bağdat’a getirir. Yılandının bir ejderha getirdiği halk arasında yayılır ve halk toplanırken yılandının ölü zannettiği donmuş ejderha, güneşin altında canlanmaya başlar ve yılandıyı öldürür. Yaşanan izdihamda da halktan birçok kişi ölür.

Bu hikâyede ejderha, bir çağrışım zinciri meydana getirecek mahiyettedir. Her şeyden önce ejderhanın geçici olarak donmuş olması, bu âlemin geçiciliğinin de vurgusudur:

“O, ejderhayı ölü sanıyordu. Fakat iyi dikkat etmemiştii. Ejderha diri ydi.

Kıştan, soğuktan donmuştu. Diriydi ama ölü gibi görünüyordu.

Âlem de donmuştur da adı cemad olmuştur.

Mahşer güneşii doğuncaya dek sabret de âlem cisminin hareketini gör.

Musa'nın elinde asâ, yılan oldu ya... bütün âlemi de buna kıyas et.”³⁶

Bu kısımda geçici olan dünya hayatı, hikâyedeki donmuş ejderhaya benzetilmektedir. Güneş çıkınca donmuş ejderhanın canlanması ise mahşer günü sahnesiyle tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu âlemden var olan şeyler tamamen geçicidir, ölüdür; ancak hakikat âleminde mahşer gününde dirilecektir. Musa Peygamber’in esasına da telmih yapılmış olması, bu hikâyedeki ejderha motifinin çok katmanlı bir anlam örgüsüyle yer aldığını göstermekte ve çağrışım zenginliğiyle, verilmek istenen mesajı çok boyutlu bir mahiyete kavuşturmaktadır. Cansız bir asanın yılan hâline gelmesi, yani bu âleme ait olan bir cismin hakikat âleminden gelen bir güçle canlanması; adeta nefis ejderhasına aldanmayıp bu âleme itibar etmemek gerektiğinin meşru bir kanıtıdır. Nitekim Mevlana hikâyenin sonunda

34 *Mesnevi*, 2. Defter, 1923.

35 *Mesnevi*, 2. Defter, 1930-1931.

36 *Mesnevi*, 3. Defter, 1006-1010.

“Senin nefsin de bir ejderhadır.”³⁷

“Ejderhayı ayrılık karı içinde tut, sakın onu Irak güneşinin altına getirme.

Ejderhan donmuş bir halde iken selâmettesin fakat kurtuldu, kendine geldi mi ona lokma olursun.”³⁸

demektedir.

Yılanın geçtiği son müstakil hikâyede bir tavşancıl kuşu, Mustafa Aleyhisselâm'ın pabucunu kapıp havalanır ve havada pabucu ters çevirir. Mustafa Aleyhisselâm'ın canı bu duruma çok sıkılır ama pabucun içindeki karayılanın düştüğünü görünce kuşun kendisine iyilik yaptığını anlar. Burada da yılanla ilgili ilk hikâyede olduğu gibi şer gibi görünen durumlarda hayır olduğuna vurgu vardır. Nitekim Mevlana hikâyesinin sonunda

“Allah'ın verdiği mihnet ve cefayı da Peygamber'in pabucunu kapan tavşancıl say.

O belâ, daha büyük belâları defetmek, o ziyan daha dehşetli ziyanları menetmek içindir.”³⁹

diyerek kötü sanılan bazı durumların daha büyük kötülükleri engellediğini söylemekte ve Allah'tan gelen her şeyi kabullenmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Yılan motifinin direkt yılanla ilgili olan müstakil hikâyelerin yanı sıra kullanıldığı bağlamlardan biri de nefistir. Sufiler nefis kelimesini yalnız başına kullandıklarında genellikle nefis-i emmareye işaret etmek istemişlerdir ve bu isteğe hizmet eden metaforlardan biri de “tehlikeli bir yılan”dır.⁴⁰ Carl Gustav Jung'a göre insan yaşamındaki temel değişimleri ortaya çıkarabilen kökensel arketiplerden biri, canavar arketipidir ve bu tür canavarların simgesel anlamlar yüklenmeleri onlara ihtiyaç duyulmasından kaynaklanır. Somut gerçeğe yabancı düşen psişik bir ögeyi ancak karmaşık ve özellikle gerçektışı bir hayvan anlamlı kılabilir. Yılan, insan ruhunun karanlık tarafını, bilinçaltını yansıtan bir hayvandır.⁴¹ Canavarla karşılaşma çeşitli biçimlerde olabilir, önemli olan karşılaşmadır. İnsan kendisiyle karşılaşmadıkça, kendisine yönelmedikçe kendini pek iyi hissetmez, ruhsal sıkıntılarla yüz yüze gelmedikçe, kendi yüzeyinde kalır; kendisiyle çarpıştığı anda, darbeden hemen sonra, huzur verici yararlı bir izlenim edinir.⁴² Bu anlamda Mevlana'da da yılanın insanın ruhunun karanlık tarafını, nefsinin kötü yönlerini sembolize ettiği ve ancak onunla karşılaşılıp mücadele ederse huzura erebileceği söylenebilir. İslam geleneğindeki tasavvuf düşüncesinde de nefsin daha ziyade, insanı kötülüğe ve yanılsa sevk eden bu anlamı üzerinde durulmaktadır.⁴³ Mevlana da bu geleneğe uygun olarak *Mesnevî*'de nefsin bu anlamı üzerinde durup onu yılan ve ejderha olarak nitelemiştir:

37 *Mesnevî*, 3. Defter, 1053.

38 *Mesnevî*, 3. Defter, 1057-1058.

39 *Mesnevî*, 3. Defter, 3262, 3264-3265.

40 Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi*, 2. Bs., (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), s.27.

41 Carl Gustav Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş- Bilinçaltı ve İşlevsel Yapısı*, Çev. Engin Büyükinel, (İstanbul: Say Yayınları, 2003), s. 237.

42 Carl Gustav Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, s. 233.

43 Ahmet Emre Dağtaşoğlu, “Anadolu Türkülerinde Yılan Motifi ve Nefs”, s. 145.

“Putların anası nefsinizin putudur. Çünkü o put yılan, bu put ejderhadır.”⁴⁴

Bu kötü nefsin öldürülmesi gerektiğine de özellikle vurgu yapan Mevlana, bunun gerçekleşmesi için bir mürşidin ne kadar önemli bir rolde olduğunu da belirtmiştir:

“Taşla tepelenme belâsından kurtulsun diye yılanın zehirli dişini sökersin ya!

Nefsi, pirin gölgesinden başka hiçbir şey öldürmez. O nefis öldürenin eteğine sımsıkı sarılır.”⁴⁵

Yılan ve ejderha, *Mesnevi*'de kötü insanları ve onların eylemlerini ifade etmek için de kullanılmıştır:

“Neye ağlıyorsun, söyle. Yaptıkları işlere mi? O gidişleri kötü kin askerine mi?

Onların paslı karanlık gönüllerine mi, yılan gibi zehirli dillerine mi?”⁴⁶

“Gönül dilerse gözler; zehrin, yılanların bulunduğu tarafa gider; gönül dilerse baktığı şeylerden ibret alır.”⁴⁷

“Hileler, tedbirler ejderha ise Tek Allah önünde hepsi de hiçtir!”⁴⁸

“Yüz binlerce “Lâhavle” okuyan Şeytan’a bak; ey Âdem, iblisi gör, bak nasıl yılanda gizlenmiş!”⁴⁹

Yılan ve ejderha, *Mesnevi*'de dünya malı, cehennem, ölüm, kaza ve kader, şeytan, hırs, şehvet vb. gibi çeşitli kavramlara teşbihle de kullanılmıştır. Bu kavramlar genellikle olumsuzdur:

“Şehvet yılanını önceden öldür. Yoksa hemencecik ejderhalaşır.”⁵⁰

“Şehvet hırsı yılanıdır, mevki hırsı ejderha”⁵¹

“Yılanın zehiri, yılanı hayattır, insanaysa ölüm!”⁵²

“Yine böyle Rabb'imiz, bu rüzgârı Âd kavmine ejderha yaptığı hâlde yine aynı rüzgârı; müminlere rahmet, hayat ve emniyet verici bir hâle getirmişti”⁵³

“O yılanı, akrebe benzeyen sözlerin yılan ve akrep olur da seni kuyruğundan yakalar.”⁵⁴

44 *Mesnevi*, 1. Defter, 773.

45 *Mesnevi*, 2. Defter, 2527-2528.

46 *Mesnevi*, 1. Defter, 2562-2563.

47 *Mesnevi*, 1. Defter, 3565.

48 *Mesnevi*, 3. Defter, 969.

49 *Mesnevi*, 2. Defter, 257.

50 *Mesnevi*, 2. Defter, 3472.

51 *Mesnevi*, 5. Defter, 517.

52 *Mesnevi*, 4. Defter, 68.

53 *Mesnevi*, 1. Defter, 3337.

54 *Mesnevi*, 3. Defter, 3475.

“Sağda, solda yüzlerce yol, yüzlerce kaçıp kurtulunacak yer vardır da kaza ve kader, gelince hepsi bağlanır, kapanır; kaza ve kader bir ejderhadır” diyordu.”⁵⁵

“Fakat Allah’ın lütfu ve keremi, bu kurdu uyandırınca bilgisizlik ejderhası seni yer, siler süpürür!”⁵⁶

“Mal, yılandır... onda zehirler var. Halkın mal sahibini büyük sayması, ona secde etmesiye ejderhadır âdeti.”⁵⁷

“Kim ölüme isteyerek gider? Kim ejderhanın karşısında soyunur?”⁵⁸

“Yılan yumurtası da serçe kuşu yumurtasına benzer; fakat aralarında ne fark var?

... İşte bunun gibi ölürken de aynı çeşit ölürüz; ama yarımız ziyan içindedir yarımız padişahtır!”⁵⁹

Yılan ve ejderhanın *Mesnevi*’de en çok yer aldığı konulardan biri, Hz. Musa’nın asasının yılanı dönüşmesi kıssasıdır. Hz. Musa’nın asasının yılanı dönüşümü, *Kur’an*’da iki farklı zamanda ve mekânda gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki Firavun’la karşılaşmadan önce, diğeri ise karşılaştıktan sonradır.⁶⁰ *Mesnevi*’de de bu şekilde yer almıştır:

Allah, sana “Onu al, korkma, ejderha elinde asa haline gelecek” hükmünü vermiştir.”⁶¹

“Musa’nın öğüdünü kabul edersen sonu kötü olan böyle bir oltadan kurtulursun!

Kendini hayli zamandır heva ve hevese kul, köle ettin... yeter artık! Küçücük bir kurdu ejderha haline getirdin.

Ben de senin ejderhana karşı ejderha getirttim... onunla anbean seni ıslah etmek niyetindeyim.

Onun nefesi, bunun nefesiyle tutulsun... ejderham, o ejderhayı mahvetsin!

Eğer razı olursan iki yılandan da kurtulursun... yok, razı olmazsan o ejderha, canını kökünden siler süpürür, seni mahveder!”⁶²

Mevlana burada “ejderha”yı hem asa hem de Firavun’un nefisini sembolize edecek şekilde kullanarak çift yönlü bir anlam zenginliği sağlamıştır. Musa Peygamber’in asası olan ejderhanın Firavun’un nefisini simgeleyen ejderhayı yutacağını söylemesi, asa olan ejderhanın faydalı bir işleve sahip olması yönüyle eserdeki olumsuz örneklere kıyasla olumlu bir yılan imgesi olarak yer almasını sağlamıştır.

55 *Mesnevi*, 3. Defter, 3883.

56 *Mesnevi*, 4. Defter, 2537.

57 *Mesnevi*, 3. Defter, 782.

58 *Mesnevi*, 3. Defter, 3430.

59 *Mesnevi*, 3. Defter, 3511, 3516.

60 Bk. *Kur’an-ı Kerim*, A’raf, 7/107-117, Tâhâ, 20/20, Şuarâ, 26/32.

61 *Mesnevi*, 2. Defter, 2287.

62 *Mesnevi*, 4. Defter, 2355-2359.

“Herkes ona Allah’sın, padişahsın dedikçe vehimlendi, bu vehimle öyle bir dereceye geldi ki,

Allahlık, dâvasında yiğitleşti, ejderha kesildi, doymak nedir bilmez oldu!

Aklı cüz’inin âfeti vehimdir, zandır. Çünkü onun vatani karanlıklar diyarındadır.”⁶³

Burada geçen ejderha da Firavun’un nefsini simgelemektedir.

Yılanla ilgili halk inançları da *Mesnevî*’nin bazı kısımlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu inançlardan biri, yılanın gözüne zümrüt tutulmasıyla ilgilidir. Bu inanca göre yılan, üzerinde zümrüt taşıyan kişiye yaklaşamaz ve hatta zümrüdü görürse kör olur.⁶⁴ Mevlana, bu inanca tasavvufi bir bağlamda yer vermiştir:

“Nefis, yüzlerce hile, hurda sahibi bir ejderhadır. Fakat şeyhin yüzü, o ejderhanın gözüne karşı tutulan bir zümrüttür.”⁶⁵

Burada yine nefsin ejderhaya benzetilmesi söz konusudur. Daha önceki örneklerden birinde de belirttiğimiz gibi, nefis ejderhasıyla ancak bir şeyh yardımıyla baş edilebilir. Bu fikirden hareketle Mevlana, şeyhi nefis ejderhasının gözüne tutulmak suretiyle onu etkisiz hâle getiren bir zümrüte benzetmiştir.

Yılanla ilgili bir diğer halk inancı, yılanın hazinelere beççilik yaptığına dairdir. Mircea Eliade’ye göre yılan ölümsüzlük yollarının, “merkezlerin”, kutsallığın ve gerçek özün var olduğu her yerin beççiliğini yapmaktadır.⁶⁶ O, sıklıkla ev cinlerine dönüşür ve özellikle eski yapıların kalıntılarında “hazine beççiliği” rolünü üstlenir.⁶⁷ Mevlana *Mesnevî*’de bu inanca yer vermiştir:

“O evde inci mi var, buğday mı, altın hazinesi mi var, yoksa yılan ve akreplerle mi dolu?

Yoksa içerde hazinemi var da kapısında yılan beklemekte? Çünkü altın hazinesi beççisiz olmaz.”⁶⁸

“Ey nefesi hoş Mesih, cihanda yilansız hazine olmaz... eziyetlerle nasılsın?”⁶⁹

Mevlana’da yılan motifi bazı yerlerde de ilaç ve tedavi bağlamında da kullanılmıştır. Bu kullanım, zehir-panzehir ikiliği üzerinden nefsin yılan zehri olduğu, ancak panzehirin de ezelden (bu “ezel”den Elest Bezmi’ni anlayabiliriz) insan ruhunda var olduğu şeklinde tezahür etmektedir. Bunun aynı zamanda Şamanizm kökenli olduğu da düşünülebilir çünkü şamanlar yılanı tedavi amaçlı kullanmaktaydı. Ayrıca Anadolu Türklüğünde de yılan kavı tedavi amaçlı kullanılmaktadır.⁷⁰

63 *Mesnevî*, 3. Defter, 1555-1558.

64 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 15. Bs., (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), s. 496.

65 *Mesnevî*, 3. Defter, 2548.

66 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I, s. 290.

67 Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi- Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, (Ankara: Bilgesu Yayınevi, 2012), s. 77.

68 *Mesnevî*, 2. Defter, 847-848.

69 *Mesnevî*, 2. Defter, 1862.

70 Pervin Ergun, “Şaman / Kam ve Yılan”, s. 79.

“İblis, ululanmayı huy edinmişti de eşekliğinden Âdem’i kendisinden aşağı gördü.

“ Benden daha ulu başka birisi yok ki. Benim gibi bir kişi, ona secde eder mi?” dedi.

Ululuk zehirdir. Ancak, ta ezelden panzehire sahip olan ruh müstesna.

Dağ, yılanla dolu ise içerisinde panzehir yeri buldukça korkma.”⁷¹

Sonuç olarak *Mesnevî*’de yılan motifinin genellikle tasavvuf bağlamında kullanıldığı, verilmek istenen mesajı iletmeye aracılık eden didaktik bir unsur olarak, anlatımı güçlendirme fonksiyonuyla yer aldığı görülmüştür. Yılan ve Mevlana’nın “büyük yılan” anlamında kullandığı ejderha, *Mesnevî*’de genellikle olumsuz bir motiftir. Bu motif, çoğunlukla nefsin kötü taraflarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bunu bir mutasavvıf olarak Mevlana’nın İslam tasavvufunda yılanı nefsin kötü yönlerini gösterme eğiliminin bir parçası olarak değerlendirebiliriz. Bu motif *Mesnevî*’de nefis dışında dünya malı, cehennem, ölüm, kaza ve kader, şeytan, hırs, şehvet vb. gibi çeşitli olumsuz kavramlara teşbihle de kullanılmıştır. Mevlana, anlatımını güçlendirmek ve tasavvufi konuları daha anlaşılır hâle getirmek için genel anlamda iyi ve kötü kavramların/olayların zıtlığından faydalanmış, yılan motifi bu zıtlığın genellikle kötü/olumsuz cephesini oluşturmuştur.

Yılanla yüklenen tüm bu anlamlar, bu motifin hikâyelerde çok katmanlı bir anlam örgüsüyle yer aldığını ve çağrışım zenginliğiyle, verilmek istenen mesajı çok boyutlu bir mahiyete kavuşturduğunu göstermektedir. Mevlana’nın, düşüncelerini ve dini, ahlaki, felsefi nasihatlerini iletmek için kullandığı bu motifi, İslam tasavvuf geleneği çerçevesinde ele aldığını söyleyebiliriz. Mevlana, yılanın gözüne zümrüt tutulması, hazinelerin başında bekçilik yapması gibi halk inançlarından da faydalanarak hitap ettiği kitlenin aşına olduğu kültürel unsurlar aracılığıyla kültürel göndermeler yaparak mesajının daha etkili olmasını sağlamak istemiş de olabilir. Bu anlamda Mevlana’nın *Mesnevî*’de yılan motifinin kendi kültürel atmosferindeki anlamını muhafaza ettiği ve devam ettirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abiha, Birsal Çağlar. *Anadolu Türk Kültür Geleneğinde Şahmeran*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Kocaeli: K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Mitolojisi- Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınevi, 2012.
- Budge, E. A. W.. *The Gods of Egyptians or Studies in Egyptian Mythology*. Vol. 1, London: Methuen, 1904.
- Campbell, Joseph. *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. 2. Bs. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Çakır, Emine. *Hikâye-i Şahmeran Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: K.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Çıblak, Nilgün. “Tarsus Kültürünün Tanıtımında Şahmeran Efsanelerinin Önemi”. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 16. S. 1. 2007, ss. 185-196.

71 *Mesnevî*, 2. Defter, 3463-3465.

- Dağtaşoğlu, Ahmet Emre. "Anadolu Türkülerinde Yılan Motifi ve Nefs". *Yılan Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014. ss. 133-167.
- Eberhard, Wolfram. *Çin Simgeleri Sözlüğü*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. C. I. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Ergun, Pervin. "Şaman / Kam ve Yılan". *Yılan Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014, ss. 51-132.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. 6. Bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- Esin, Emel. *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan Ruhuna Yöneliş - Bilinçaltı ve İşlevsel Yapısı*. Çev. Engin Büyükinal. İstanbul: Say Yayınları, 2003.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. Çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- *Kur'an-ı Kerim*
- *Kutsal Kitap – Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, 2016.
- Mevlana Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevi*. Çev. Veled Çelebi İzbudak. Gözden Geçiren Abdülbaki Gölpınarlı. 2. Bs. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Mackenzi, Donald A.. *Çin ve Japon Mitolojisi*. Çev. Koray Akten. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Mant, Sevdâ. *Halk Sanatında Şahmaran*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C. I, 5. Bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Özdemir, Hasan. "Geleneksel Kültürümüzde Şahmeran". *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri*, C. II, Ankara: KB Yayınları, 1997, ss. 221-229.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. 15. Bs., İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Root, Margaret Cool. "Animals in the Art of Ancient Iran". *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. Ed. Billie Jean Collins. Vol. 64, Leiden, Boston, Köln, Brill, 2002.
- Roux, Jean-Paul. *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.
- Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi*. 2. Bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.
- Seyidoğlu, Bilge. "Kültürel Bir Sembol: Yılan". *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998. ss. 86-92.
- Sümer, Necati. "Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan". *The Journal of Academic Social Science Studies*. S. 43, Bahar 2016, ss. 275-288.

- Şenesen, Refiye Okuşluk. “Şahmeran, Lokman Hekim ve Adana Efsaneleri”. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ CUKUROVA/makaleler/32.php>. Erişim Tarihi: 13.12.2017.
- Şimsek, Esmâ. “Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti: Şahmeran”. *Tuncer Gülensoy Armağanı*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1995. ss. 333-338.
- Yıldırım, Neşe. “Yakın Doğu Sembolizminde Akrep, Yılan: Akrep-Adam ve Şahmeran”. *Folklor / Edebiyat*. C.VII. S.27. ss. 5-22.
- Zhao, Qiguang. *A Study of Dragons, East and West*. USA: Peter Lang Publishing, 1992.
- “Şahmeran”. *TDK Güncel Sözlük*, http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a2fa58bc8e952.00952897. Erişim Tarihi: 12.12.2017.